

לקראת קץ האקדמיה בישראל?

אילן גור-זאב

“לפני 55 שנים, כשלמדתי אני באוניברסיטה של לייפציג, הייתה זו בעיניי מעין השלמה טבעית של עבודה במעבדה הפסיכולוגית שאקדים שיעור בביוגיה, ולשניהם אצרף שעה בקליניקה הפסיכיאטרית. ולא תמהתי כלל כשנשאלתי בבחינה הסופית בפילוסופיה על הניסויים שנעשו בסדיקת ביצו של קיפודים. היום כמעט שלא נשאר דבר מאותו שיתוף התחומים. האוניברסיטה של ימינו אינה עוד UNIVERSITAS LITERARUM של ממש, לפי שאין עוד קשר אורגני בין המדעים, ואין זה אלא צד אחד של אותה התופעה, שהאוניברסיטה כיום אינה עוד Universitas Magistrorum et Scholarium ממש; לפי שאין עוד אותה שותפות של חיים ושל התאמצות בין המורים לתלמידים, שלפנים הייתה נותנת לאוניברסיטאות את כוח מעופן המפואר. וגם ההשכלה הכללית, הבאה להקנות תמונה מקיפה של רוח האדם, הולכת ונהדפת לכלל חטיבות-דעת שאינן מחוברות זו עם זו.”

הציטוט לקוח מהרצאה שנשא בובר באוניברסיטה העברית ב-1953 והדברים מבטאים געגוע למציאות האקדמית ששררה באירופה לפני כמאה שנים. כיום, אפילו לסבל של בובר אין עוד את המשמעות שהייתה לו לנחלה מובטחת לפני כחצי מאה. המעבר מהמודרניות ומתפיסת החינוך הגבוה של הנאורות- למצב הפוסט-מודרני ולאפשרויות החינוכיות החדשות השוררות בו אינו ניתן להבנה במנותק מתהליכים כלכליים ותרבותיים שמקום מיוחד בהם תופסת הגלובליזציה הקפיטליסטית.

חסידי הגלובליזציה מצביעים בגאווה ובאופטימיות על כך שהגלובליזציה מבטאת יתר-שזוריות, מבחינת החלל והמרחב, כמו גם במונחים של קומוניקציה מיידית חוצת-גבולות, תחבורה המונית יעילה על פני הגלובוס כולו והכרה ביעילות ובפתיחות, המאפשרים שיתוף פעולה, הסכמה ושגשוג. אלה הופכים את העימותים המעמדיים והלאומיים למיותרים ופותחים אפשרויות חדשות לאנושות כולה. אפילו הוגים ביקורתיים כמו סטיוארט הול ופיטר מק'לרן מסוגלים לאתר אפשרויות חדשות של התנגדות להגיון הקפיטליזם וקדמה לעבר אופקים של יתר-שיוויון דווקא במסגרתה של הגלובליזציה. חסידי הגלובליזציה כמו ביל גייטס, אנשי הבנקאות העולמית, תעשיית ההיי-טק והניאו-ליברלים מצביעים בסיפוק על הגברת היעילות, על יתר נגישות לשווקים ועל אפשרויות תרבותיות

חדשות, על הפתיחות כלפי אפשרויות תעסוקה והחלפת מקצועות או ארצות מגורים, ועל תרומתם של הסטנדרטים האחידים והמוסכמים להתגברות על דעות קדומות ועל הקלשת הפגיעה בחלשים, מטעמים גזעניים, דתיים, מינניים ואחרים. הם מצביעים על חשיבות נתינת המקום המרכזי לנורמליות, לאמירת ה"הן" להנאות העולם הזה ולהכרה ב"אחר", המתחוללים בעקבות האינטגרציה העולמית של הכלכלות, הקומוניקציה של עידן הסייברספייס והקלשת האתנוצנטריזם והלאומנות. חשובה לעניין זה הטעמתו של אנטוני גידנס את הטרמספורמציה המתחוללת בחוויית הזמן והמרחב במסגרתן של המערכות הגלובליות החדשות, המכרסמות ביציבות וברלוונטיות של המערכות המסורתיות-המקומיות. במקומותינו אפשר להביא את צה"ל, את התיאטרון, את האוניברסיטה, ובקרב אולי גם את ביה"מ העליון כדוגמאות להתממשות התהליך זה. בצה"ל היה זה לא אחר מאהוד ברק שהכניס את ה-TQM לא רק כאסטרטגיה ניהולית, אלא גם כבסיס לפילוסופיית החינוך של צה"ל. וברוח זו במסמכים רשמיים של צה"ל הסיוע של חיל האוויר לחיל הים נקרא "שירות ללקוח", האימונים לקראת המלחמה נקראים "INPUT" והמלחמה הבאה "OUTPUT" והיחסים הראויים שבין מפקד לפקודו מוגדרים במונחים של "שקט תעשייתי". המפקד כבר אינו מוצג כמצפון ומצפן, ברוח המסורת של מאיר הר-ציון, וודאי שלא ברוחו של יצחק שדה, אלא במונחים של "אקספרט". לתהליכים אלה תהייה השפעה לא רק על אופייה של החברה הישראלית, אלא על עצם אפשרותה להתקיים, ועוד לא אמרנו כלום על השתכללותה כחברה ראויה, שמתקיימת בה ציביליות הומניסטית ושבסופו של דבר עצם קיומה אינו תלוי בפצצה וייעודה אינו מתמצה בשליטה יעילה יותר על עם אחר. תהליכים אלה, כאמור, מתממשים גם במערכת החינוך הכללית וגם בחינוך הגבוה. מהם עיקרי תורת החינוך של חסידי הפרטה במרחב החינוכי? החינוך הממלכתי, לטענתם, נותן בידי המדינה כוח הסותר את החירויות הפוליטיות והאישיות. המדינה, באמצעות החינוך הכללי, ובמידה פחותה גם באמצעות החינוך הגבוה באוניברסיטאות, עוסקת באינדוקטרינציה, תומכת בכיוונים אידיאולוגיים מסוימים על חשבון אחרים, מונעת חופש אקדמי ומצמצמת מאוד את אפשרויות הבחירה החופשית של היחידים מבחינת אופי בתיה"ס, תוכניות הלימודים, מיקום בתיה"ס, ונוקטת באמצעים נוספים, המגבילים באופן בלתי-מוצדק את החופש של הפרט לממש את בחירתו כריבון לגורלו. התערבות המדינה בחינוך מעניקה כוח בלתי-מוצדק בידי סוכניה – מורים, אדמיניסטרטורים ושליחיהם, והיא

מאפשרת למגבלותיהם, לדעות הקדומות שלהם ולצרכים הייחודיים שלהם להכתיב את האג'נדה החינוכית ואת תנאי הלימוד של התלמידים. על-פי ג'ימס טוליי במסגרתו של החינוך הממלכתי עומדים התלמידים חסרי-אונים מול עוצמתה של המערכת, מצד אחד, ומול שרירותם, גחמותיהם ומגבלותיהם של סוכניה, מצד שני. ובנוסף לכל אלה, טוענים חסידי ההפרטה, החינוך הממלכתי אינו יכול שלא לייצר מפלצות ארגוניות חסרות גמישות, בזבזניות ואטומות לביקורת, שאינן מסוגלות להציע ללקוחות תמורה נאותה בעבור כספם. ואחרון אחרון חביב, מדובר בתהליך גלובלי, המקיף את כלל נסיבות החיים בעידן החדש, והניסיונות לבלום בגבולות גדר בית-הספר את מימוש הלוגיקה של השוק והפרקטיקות של ההפרטה נועד ממילא לכישלון חרוץ! ואם ממילא קורסת מערכת החינוך המודרנית והיא מושפעת יותר ויותר מהגיון השוק, מדוע לא להפריט אותה באופן מושכל, שקוף, יעיל ונכון, במקום להניח לה לפרפר בעוויותותיה העכשוויות ולייצר אלטרנטיבות אנומליות, בזבזניות ואנטי-ליברליות?

מתנגדי ההפרטה כמו כריסטופר ווינץ, טוענים כי הכפפת החינוך לאינטרס של הרווח יהרוס בו כל חלקה טובה. שהרי רוב הפעילויות החינוכיות ממומנות באמצעות מיסוי ואין זה נכון לדרוש מהן "להוכיח את עצמן" מבחינת הרווחיות. מתנגדי ההפרטה טוענים עוד כי בעוד הניאו-ליברלים טוענים שהפרטת החינוך גם במובנו המצומצם כ- SCHOOLING תביא יתר בחירה וחירות, אל נכון תביא ההפרטה לצמצום אפשרויות ולחינוך גרוע לרוב חלקי האוכלוסיה במציאות שבה אי-השיוויון ילך ויגדל. כנגד טיעון זה עונים חסידי ההפרטה כי השוק החופשי נושא בחובו יתר חירות לפרט במקביל לבשורה אמיתית של עלייה ברמת החיים ועלייה באיכות החינוך לגבי רוב בני-האדם, שישתלבו בתהליכי הגלובליזציה, המנכיחים את הגיון השוק ואת הברכה שהוא נושא עמו בשאר הרבדים והמימדים של החיים. וכמו בשאר הביטויים של תהליכי הגלובליזציה, טוענים חסידי הפרטת החינוך, מי שלא נכנס למשחק ואינו פועל באופן רציונלי על-פי הכללים החדשים נשאר בשוליים. לא תהיה תקומה למי שנשארים מחוץ לגבולותיה של "החברה הלומדת", אומר לנו סטיוארט ראנסון בקורטוב של סיפוק. לדעתי אלה ואלה מחמיצים את העיקר: אין הם מתמודדים עם הנרמול, עם הדה-הומניזציה, ועם המובן-מאליו והקולקטיביזם שמייצר החינוך - הן בגרסתו הממלכתית והן בגרסתו הפרטית.

בשיאו מתממש תהליך הגלובליזציה הקפיטליסטית בהקשרה של "החברה הלומדת", the learning society. מדובר במציאות שהחינוך הממלכתי המודרניסטי אינו יכול להתאים את עצמו אליה: הייצרנות הבלתי-נלאית של החברה הפוסט-מודרנית, הגמישות, היעדר המרכז, היעדר ה"אמת" או היומרה למוחלט ולצדק והתחלופה התזזיתית של סחורות, אופנות, זהויות, מקצועות, אינפורמציה, אינטרסים ופרקטיקות מחייבות אשליה של חירות חינוכית מוחלטת. זו מתממשת באופן מושלם בחזון "החברה הלומדת". ב"חברה הלומדת" כולם לומדים כל הזמן. החינוך והלימוד פורצים את גבולותיהם המודרניסטיים הצרים בדמות בית-ספר, מסורת של ידע קנוני מסוים, היררכיות נוקשות ביחסי תלמיד-מורה וכיו"ב. זוהי האוטופיה שנושאת בחובה הגלובליזציה, לפחות לגבי בני-המזל שבמרכזי השפע שלה. ברם דווקא התרחקות זו מהאינדוקטרינציה והצנזורה הישירה של המדינה, מהמניפולציות לטובת צרכים צבאיים ופטרוטיזם מקומי, או מפגיעותיהן של גחמות הסוכנים הישירים של המדינה כגון המנהלת או המורה, אל נכון מבטאת מגמה את צמצום החירות האנושית. מדובר בשכלול-שיא של תפיסת החיים גרידא כמטרת החיים. "החברה הלומדת" במציאות הפוסט-מודרנית מבטאת את שרירות הטוטליות של המימד האנימלי, הזואולוגי שבאדם, שרירות המאיימת על הישגי התרבות ועל ההתרחקות מעולם המיתוס. כאן המחויבות היא לייצורם של תלמידים אקטיביים, אחראיים, חדורי-מוטיבציה ויכולת ללימוד עצמי או ללמידה כיצד ללמוד - בהיעדר תכלית - וזהו הבסיס לטרנספורמציה של החינוך במעבר מעידן המודרניות לעידן הפוסט-מודרני שההפרטה משקפת ומעצימה. מגמה זו אינה אופיינית לחינוך הממלכתי בלבד והיא מעצבת גם את החינוך הגבוה ואת מעמדן ותפקודן של האוניברסיטאות. זאת, אף כי מאז הרנסנס האוניברסיטאות היו למשכנו של הרוח החופשי ואפשרו חינוך גבוה במסגרת תפיסה חינוכית השונה במהותה מזו של החינוך הממלכתי כסוכן סוציאליזציה. רוח החופשי.

זאת, כמובן, במסגרת פוליטיקה של ידע, שבה הכוח נכח במבנה, בייצור, ברגולציה ובייצוג של הידע בתוך האוניברסיטה – ובזיקתה לעולם הסובב אותה. ולמרות ההתנגשות התמידית שבין הכוח במסגרת האוניברסיטה כמוסד לבין האידיאה האקדמית כנוכחות ארוטית, המסוגלת לאתגר, לחשוף, להציע, אך לעולם לא להתמסד – בכל זאת היוו האוניברסיטאות גם בהקשריהן המוסדיים-כוחניים מקום מיוחד מאוד בחברה המערבית, מקום שבו במובן-מה נעצר הכוח כאמת-מידה עליונה, מקום בו המימדים האוניברסלי-

האנושי והרוח הביקורתית מקבלים לא רק את זכות הדיבור, אלא משמשים כמגדלור. אלא שכבר בסוף המאה התשע-עשרה נשאבה האוניברסיטה לחרושת התרבות והגיון השיטה הקפיטליסטית עיצב את גבולותיה, את הפרקטיקות שלה ואת ייעודיה הממשיים, לצד התמדת המימד הקורפורטיבי שלה כגילדה מדיאבלית. כל זה ברובד הפוליטי, מבחינת משטרי הכוח המאפשרים את פעילותה כאוניברסיטה, המארגנת את המחקר, השיח האינטלקטואלי ואת ייוצגו בחברה. ברובד האידיאי, מדובר בהיסטוריה של הרוח, שבה המאבק המתמיד שבין מסורת התבונה האובייקטיבית לבין הרציונליות האינסטרומנטלית הסתיים בניצחון הרציונליות האינסטרומנטלית. הגיון השוק והתשוקה לעונג כמטרת החיים מהווים מניפסטציות שלו ומשקפים מציאות חדשה, מציאות שבה עולם מושגי שלם נעלם. יחד אתו גלו גם אפשרויות אנושיות שעד כה היו פתוחות בהיסטוריה האנושית, במסגרת המאבק שבין מסורת התבונה האובייקטיבית לבין הרציונליות האינסטרומנטלית. הרוח, ה-GEIST, נעלם. אלא שהוא לא התפוגג בלא להשאיר עקבות. האידיאה האקדמית כנוכחות חתרנית וכהבטחה לעתיד הינה עקבה שכזאת. וכך, אף כהיעדר, התמידה האידיאה האקדמית ונקבה בחומות ובאידיאלים שמסדה הכוחנות האוניברסיטאית, ואף תבעה בתוקף את המילה האחרונה. המאבק בין האידיאה האוניברסיטאית כתביעה אירוטית לחריגה מהמובן-מאליו וההתמסרות המוחלטת לאמת המשיכה לאיים על שעתוק הידע ומיסוד המחקר במסגרתה של האוניברסיטה כמערך כוחות, רגולציות, אינטרסים והתמסרות לסדר הקיים ולקונוונציות גם בסוף המאה התשע-עשרה ולאורך המאה העשרים. על-אף מה שוובר אמר, ובדיון, על שינוי מעמד האוניברסיטאות ועל השינוי במעמד הידע כבר בראשית המאה העשרים, עדיין לא הושתקה כליל האידיאה האקדמית, והיא המשיכה להשפיע באופן משמעותי על תפקוד האוניברסיטאות לא רק כמוסדות מחקר, אלא גם כמימד ממימדיו של החינוך-שכנגד.

ברם במעבר מהמודרניות לפוסט-מודרניות הוכרע המאבק שבין מסורת התבונה האובייקטיבית לבין הרציונליות האינסטרומנטלית: מעתה עקרון התכליתנות, או, החיים גרידא (והעונג) כמטרת החיים מושל כמעט ללא עוררין. השפעות הגלובליזציה הקפיטליסטית נותנת לנו ביטויים קונקרטיים למעתק המושגי, האקזיסטנציאלי והפוליטי שבו אנו אסורים. כיום מבנה האוניברסיטאות וייעודן מוגדר-מחדש, בהתאם לצורכי השוק ולהגיון הגלובליזציה.

כמובן שכבר מאז המאה האחת עשרה והקמת האוניברסיטאות הראשונות אפשר לדבר על השפעות "חיצוניות" על האוניברסיטאות, ולא בכך החידוש. החידוש הוא באופי הפגיעה באוטונומיה של האוניברסיטאות, שעד כה ניהלו במידה רבה את עצמן כמוסד עצמאי שהפרקטיקות שבו, ההיררכיות שבו והיעוד שלו מוגדרים על-ידי קהילה בין-לאומית של חוקרים העובדים יחד, בוחנים זה את זה ומשתפים זה את זה באופן קבוע במסגרת מדעית אובייקטיבית-לכאורה, המחלקת לחבריה כיבודים, סמכות, יוקרה וסנקציות, מעצבת בעצמה את ההיררכיות הפנימיות, ומנהלת כגילדה מדיאבלית את ענייניה באופן "נקי" מהשפעות חיצוניות ומשיקולים זרים לקהילה המיוחדת הזאת. כאשר נעשה ניסיון התארגנות של סגל שיפעל כוועד עובדים רגיל כנגד מוסדות ה"ישיבה יוניברסיטי", פסק בית המשפט הגבוה בארה"ב ב-1980 באופן ששיקף את המסורת האוניברסיטאית: הסגל האקדמי הוא האוניברסיטה והאוניברסיטה בנויה ממוסדות, מסטנדרטים, מהכרעות ומפרקטיקות של הסגל האקדמי ואיננה מעסיק ככול המעסיקים כשם שאת הפעילות שבה יש לבחון רק לאור האידיאה האקדמית ולא לאור התפיסות הכלכליות, הפוליטיות והחברתיות שבעולם שמחוץ לאקדמיה. כך פועל המדע, וכך מתאפשרת הקדמה המדעית, לפחות באופן אידיאלי או על-פי מה שהפוזיטיביסטים שבינינו יודעים לספור. אך מעתה, לאור השפעות הגלובליזציה הקפיטליסטית, מחד, והשינוי במעמד הידע ובמעמד הסובייקט האנושי במעבר למצב הפוסט-מודרני, נדרשת האוניברסיטה להכיר בייצור הידע כרלוונטי על-פי אמות המידע של תרומה ליצרנות הטכנולוגית והאופנות התרבותיות השוררות. השוק ולא הארוס האינטלקטואלי, הופך לשופט עליון!

יש מי שדווקא חוגגים את הפרטת החינוך הגבוה ומצביעים בגאווה על כך שמעתה יתוגמלו כראוי ה"סטארים" האקדמיים ואילו האפורים, החלשים, או חסרי כשרון יחצ"ני שבין האקדמאים לא יזכו ליוקרה, לאמצעי מימון ולאפשרויות מחקר גם אם ייעלמו מהמדע העכשווי תחומי דעת שלמים. וכך גם לגבי הריבוד שבין הדיסציפלינות המחקריות והחוגים השונים שבאוניברסיטה. חוגים, חוקרים ומחקרים שיש להם רלוונטיות כלכלית לחברה יאותרו ככאלה על-ידי השוק - ויתוגמלו בהתאם. ואילו אחרים, כמו, למשל, אשורית עתיקה, יוונית קלאסית, או ביולוגיה של השדה, לא יקבלו סיוע וייעלמו כליל. בישראל, מקביל לתהליך זה של חזירת הגלובליזציה והגיון השוק לאוניברסיטאות מתנהל תהליך מקביל, ומנוגד, של הלאמת האוניברסיטאות, שלא בהקשר ממלכתי המבטא אחריות האוניברסיטאות כלפי החברה וצרכיה, אלא דווקא להפך. כיום, לאור דו"ח ועדת מלך

והחלטות הממשלה אפשר לדבר על הפרטת האוניברסיטאות הישראליות: הלאמה - והפרטה בעת ובעונה אחת. מחקר שעשיתי מראה כי מגמה זו באה לידי ביטוי כאינטרס אנטי-חברתי ואנטי-אינטלקטואלי שאפילו הסטודנטים מזדהים אתו גם כשהם קוראים ל"מהפכה חברתית-תרבותית". המחקר התייחס לתפיסת הסטודנטים של אוניברסיטת חיפה את המטרות האמיתיות של שביתתם בנובמבר 1998. ברגעים אלה ממש מתנהל המאמץ העיקרי של הממשלה בלא התנגדות ראויה. יותר מזה, אפילו ללא דיאלוג אינטנסיבי ומאמץ ראוי מצד הקהילה האקדמית, דיאלוג שחייב להתחיל בבירור מושגי הדיאלוג, הקהילה והיעוד האקדמי כתנאי להגדרה-מחדש של תפקידה של האינטלקטואלית בקהילה האוניברסיטאית וכמבוא לתפיסת ה"אנחנו" והאוניברסיטה האפשרית/הראויה בימינו. בפרט. נוכחות היעדרו של הדיון הזה זועקת ממש! אינני יכול להתעלם ממנה, ואינני יכול להעביר הלאה את האחריות למצב הזה. כן, זוהי אחריותי, אבל זוהי אחריותו של כל אחד ושל כל אחת מאתנו – ואין אפשרות להעביר את האחריות הזו לאחר או לפטור את עצמנו ממנה – גם לא לאור ה"עובדות" שקובעים המצב הפוסט-מודרני, הגלובליזציה הקפיטליסטית ותגובות-הנגד הפרה-מודרניות והמודרניות-לאומניות. בישראל, יותר מבאתרי התממשות אחרים של הגיון הקפיטליזם מה שעומד על הפרק הוא חיסול האוטונומיה של האוניברסיטאות. וזאת, בין היתר, על ידי העברת כל הכוח הממשי לנשיא כ- אדמיניסטרטור על-ידי הכנסת שליחי הפוליטיקאים למרכזי ההכרעה של העבודה האקדמית באוניברסיטאות – במקביל להפיכתן לתאגידים כלכליים שיפעלו על-פי האימפרטיבים של השוק. באופן יותר ספציפי: הפיכת הועד הפועל למוסד העליון של האוניברסיטה ואיכלוסו בנציגי ציבור שיהיו שליחי המפלגות ובעלי ההון תחסל את האוטונומיה ואת החופש האקדמי. כיצד תונכח האידיאה האקדמית במציאות שבה נציגי ש"ס, הליכוד והעבודה ינהלו את חיינו ויחליטו האם להעדיף חוג ללימודי נשים או מגרש חניה מהודר במיוחד? כבר עכשיו מצבנו כקהילה מול ההיגיון האדמיניסטרטבי-ניהולי-כלכלי אינו קל, כשהשיזור של העסקונה העירונית, בעלי ההון המקומיים, והבירוקרטים שבאוניברסיטה חיים בשיתוף פעולה המבטיח להם אושר ועושר. רמת האוניברסיטה והרלוונטיות שלה יורדת באופן דרמטי לנגד עינינו והחברים האלה ממשיכים לחגוג. וכך עומד האידיאל האקדמי בישראל מול האיום של הפרטה – בלא לקצור את פירותיה, מזה, ומול הלאמה, בלא להציע לחברה יתר דמוקרטיזציה של הידע ואחריות כלפי החברה, מזה.

הנמכת-קומתה של האוניברסיטאות העומדת על הפרק היא עניין עגום מאוד, בבטאה את עוצמת החדירה של תפיסת החיים גרידא כמטרת החיים, את העמדת החיים על הרובד הביולוגי, הכוחני גרידא, אפילו במסגרת המרד נגד הסתגרנות והאליטיזם האקדמי. השאלה הגדולה לגבי האוניברסיטאות איננה אישית ולמעשה אף אינה מוסדית. השאלה היא שאלת הארוס האינטלקטואלי – מה תהיינה אפשרויות חיותו במציאות פוסט-מודרנית, שבה מושלים הגיון הקפיטליזם, מזה, ותגובות-נגד ברבריות, מזה?

תגובות-הנגד הברבריות, המסורת, הסדקים, וכן, גם האפשרויות שהקפיטליזם והארגון החברתי המסובך שבישראל מעמידים לרשותנו אפשרויות חדשות למאבק. המאבק, בחשבון אחרון, איננו על אפשרויות המחקר בתנאים כאלה או אחרים, אלא על הרוח האנושי, שהאידיאה האקדמית היא אחת המניפסטציות היותר נפלאות שלו. מאבק שכזה חייב להתחשב בנסיבות הקיימות, באפשרויות ובמגבלות. כן, גם לפשרות יש מקום בעלמא הדין. אבל בעיקרו של דבר מימוש האידיאה האקדמית כהתגברות על המובן-מאליו ועל הסדר הקיים אינה יכולה לוותר נוכחותה החיה של האהבה. אין סיכוי לדיאלוג בלא שכינתה. ולדיאלוג בינינו אנו זקוקים כעת, ברגע הזה ממש, שבו כקהילה אנו נתבעים לצאת למאבק. אלא שזהו מעגל הקסמים: שהדיאלוג, כמו הארוס, וכמו האידיאה האקדמית והאפשרויות המושגיות של ההומניזם גלו – והתנאים הקונקרטיים אינם מאפשרים את השבתם או אפילו את הקריאה להם, שישובו, בעוד שינוי התנאים והמאבק לשינוי המציאות חייב להיות פיריו של אותו דיאלוג, שחלק מאיתנו כה מסור לו, על אף הכל, שהרי אנו אוטופיסטים ללא תקנה. ומכאן, לא הניצחון הוא שעומד על הפרק, אלא עצם היכולת להיענות להידרשות מיוחדת שכזו. הברבריות העומדת בפתח ומסרבת להתביית והאינסטרומנטליזם העומד להפוך לבעל-הבית, הסבל והבורות, הם הנותנים לנו כיום את התכלית למאבק הזה, גם אם לא את הניצחון. רמזים על אפשרויות שכאלה אפשר לראות, לדעתי, בהתקפה של בן לאדן על ניו-יורק ב- 11 בספטמבר 2001: כוחות ההתנגדות לרציונליות של השוק רוחשים חיות והם מסרבים להתביית במסגרת גלובלית, סטנדרטית ורציונלית. הנה כי כן, במצב הפוסט-מודרני הברבריות היא השער האחרון שעוד נותר פתוח לה לתקווה.